

УДК 343.131.5

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-37>

Людмила СЛЮСАР®

аспірант кафедри кримінального процесу
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
slyusar.lydmila66@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛІДЧИМ СУДДЕЮ ПРАВА ПОТЕРПІЛИХ НА ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ЮРИДИЧНОГО ЗАХИСТУ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню можливостей реалізації потерпілим права на ефективний засіб юридичного захисту під час досудового розслідування та ефективності здійснення повноважень слідчого судді під час розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування або прокурора для реалізації потерпілим процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків. Дослідження наукової літератури, особистий досвід роботи автора, аналіз правозастосовної практики та проведення дослідницького опитування серед практикуючих юристів у галузі кримінального процесуального права дали можливість стверджувати, що сьогодні наявні проблеми нормативного забезпечення та практики реалізації повноважень слідчого судді під час розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування та прокуратури, які потребують наукового опрацювання. Сформовано висновок про необхідність внесення змін до кримінального процесуального законодавства та дозволу слідчому судді постановляти рішення, якими зобов'язувати представників органів досудового розслідування та прокурора вчиняти конкретні процесуальні дії задля забезпечення прав потерпілих та підвищення ефективності досудового розслідування.

Ключові слова: *слідчий суддя, оскарження, потерпілий, процесуальні права потерпілого, ефективний засіб юридичного захисту, рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача, прокурора, досудове розслідування.*

Постановка проблеми. «Правосуддя є цінним за своєю формою та змістом тільки тоді, коли воно здатне забезпечити ефективне поновлення порушеного права. Проблема захисту конституційних прав людини, саме з точки зору розуміння судами їхньої природи як фундаментальних, набуває актуальності, що вимагає належного осмислення підходів до застосування Конституції як джерельної основи для здійснення правосуддя» [1].

Кримінальне процесуальне законодавство України перш за все ґрунтується на відповідних положеннях Конституції, міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Відповідно до ст. 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, а також кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань [3].

Сутність цієї норми відображається у ст. 13 Європейської конвенції з прав людини: кожен, чиї права та свободи було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження [2].

Протокол № 15 до Конвенції включив принцип субсидіарності до Преамбули Конвенції. Цей принцип «поклав спільну відповідальність на держави-учасниць та

Суд» щодо захисту прав людини, і національні органи влади та суди повинні тлумачити національне законодавство таким чином, щоб забезпечити повну реалізацію прав і свобод, визначених у Конвенції та Протоколах до неї.

Крім того, у п. 3.2 Рішення Конституційного суду України № 16-рп/2009 у справі № 1-17/2009 зазначено, що до повноважень судів загальної юрисдикції належить судовий контроль за забезпеченням дотримання законності в діяльності правоохоронних органів в період досудового слідства.

З огляду на це судовий контроль під час досудового розслідування полягає у своєчасному забезпеченні захисту та охороні прав та свобод людини. Задля дотримання міжнародних стандартів та забезпечення основоположних свобод КПК України передбачає інститут – оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового розслідування. Перелік відповідних рішень, дій чи бездіяльності, які можуть бути предметами скарг учасників кримінального процесу, встановлено ст. 303 КПК України.

Особистий досвід роботи автора статті, проаналізована наявна в Єдиному державному реєстрі судових рішень правозастосовна практика та проведене дослідницьке опитування серед практикуючих юристів у галузі кримінального процесуального права дають можливість стверджувати, що сьогодні наявні проблеми нормативного забезпечення та практики реалізації повноважень слідчого судді під час розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування та прокуратури, які потребують наукового опрацювання.

Мета дослідження полягає в отриманні нових наукових результатів щодо особливостей забезпечення слідчим суддею права потерпілих на ефективний засіб юридичного захисту під час досудового розслідування

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблеми нормативного забезпечення та практики реалізації повноважень слідчого судді під час розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування або прокурора перебувають у сфері наукових інтересів багатьох дослідників, таких як І. Гловюк, В. Нор, А. Туманянц, Д. Крикливець, О. Шило, Д. Клепка, С. Шаренко [13].

Виклад основного матеріалу. Як зазначено в Узагальненні Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування» від 12 січня 2017 року № 9-49/0/4-17, бездіяльність, яка підлягає оскарженню відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК, передбачає три обов'язкові ознаки: 1) слідчий або прокурор наділені обов'язком вчинити певну процесуальну дію; 2) така процесуальна дія має бути вчинена у визначений КПК строк; 3) відповідна процесуальна дія слідчим чи прокурором у встановлений строк не вчинена.

Отже, наведена норма дає змогу звернутися до суду зі скаргою не на будь-яку бездіяльність, а лише щодо обов'язків, строк виконання яких чітко регламентований кримінально-процесуальним законодавством [5]. До бездіяльності слідчого, дізнавача, прокурора, яка полягає у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений КПК строк, можна віднести неповернення тимчасово вилучених документів (ч. 1 ст. 150 КПК); нескасування прокурором арешту майна, якщо воно не підлягає спеціальній конфіскації, одночасно з винесенням постанови про закриття кримінального провадження (ч. 3 ст. 174 КПК); неприйняття у триденний строк рішення за заявленим клопотанням (ч. 1 ст. 220 КПК), у тому числі щодо клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення (ст. 221 КПК) [4].

Водночас окремі процесуальні аспекти регламентовані недостатньо чітко. Більш детальної уваги потребує дослідження наявного порядку доступу потерпілому до процедури досудового розслідування, передбаченого КПК України, права на ефективний доступ до процедури розслідування та належне забезпечення процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування слідчим суддею.

В юридичній науці наголошується на тому, що одним з найважливіших учасників кримінального провадження є потерпілий з огляду на його роль та у зв'язку з об'єктивно обумовленою потребою захисту прав потерпілого, які були порушені злочином чи кримінальним проступком.

Нерідкою є ситуація, коли слідчий неефективно здійснює досудове розслідування, що призводить до активізації звернень з відповідними клопотаннями на проведення процесуальних дій від потерпілих. Однак 85% звернень потерпілих з ініціацією проведення процесуальних дій, у тому числі слідчих (розшукових) дій, залишаються без розгляду слідчим або на власне переконання слідчого відхиляються.

Таким чином, єдиним способом належного забезпечення прав виступає суд. Необхідно зазначити, що бездіяльність стосовно відсутності реагування на відповідні клопотання про вчинення певних процесуальних дій, зокрема слідчих (розшукових) дій, може бути предметом оскарження лише тоді, коли скаргник попередньо ініціював вчинення таких дій, звертаючись з відповідним клопотанням до слідчого.

Як приклад розглянемо справу № 202/7300/21, де прокурором неодноразово відмовлялося потерпілому в клопотанні у проведенні обшуку. Слідчим суддею було прийнято рішення про скасування постанови прокурора про відмову в задоволенні клопотання потерпілого щодо проведення слідчих (розшукових) дій та зобов'язано повторно розглянути клопотання потерпілого [6]. З аналізу цього рішення можна підкреслити, що слідчий суддя під час вирішення питання, зазначеного у скарзі, обмежений у своєму правовому впливі на органи досудового розслідування та прокуратури, що створює формальний підхід до розгляду подібних звернень та фактично не вирішує питання потерпілого. Винесення ухвали слідчим суддею не гарантує припинення протиправних дій чи бездіяльності, оскільки за повторного розгляду клопотання потерпілого про проведення слідчих (розшукових) дій можлива повторна відмова в задоволенні клопотання та, відповідно, повторне звернення зі скаргою до слідчого судді.

Аналогічно у справі № 206/2638/22, де дізнавачем було відмовлено у задоволенні клопотання про проведення низки слідчих та процесуальних дій. Слідчим суддею було прийнято рішення про скасування постанови та зобов'язання уповноваженої особи, яка здійснює досудове розслідування кримінального провадження, розглянути клопотання представника потерпілого про проведення слідчих та процесуальних дій шляхом винесення вмотивованого та обґрунтованого рішення в порядку ст. 220 КПК України, про що слід повідомити представника потерпілого [7].

Протилежним підходом у вирішенні питання про бездіяльність слідчого можна вважати рішення у справі № 202/4707/22. Слідчим суддею розглянуто та задоволено скарги про проведення в розумний строк в присутності потерпілих допиту свідків, відмови у визнанні документів речовими доказами та допиті потерпілих. В зазначеній справі попередньо потерпілий неодноразово звертався до слідчого судді з повторним клопотанням про допит свідків, і слідчим було прийнято постанову про відмову в задоволенні клопотання, яка згодом була скасована слідчим суддею. Слідчий суддя, вибираючи спосіб захисту прав потерпілого за цією справою, виходив з того, що якщо інакше захистити права потерпілого, що передбачені ст. ст. 56, 223 КПК України та спрямовані на досягнення ефективного розслідування, у цьому кримінальному провадженні неможливо, оскільки потерпілий неодноразово звертався з аналогічними клопотаннями до слідчого та слідчим суддею було прийнято рішення про скасування постанови слідчого щодо відмови в задоволенні такого клопотання, доцільність допиту свідків була визнана самим слідчим, але їх допит протягом розумного строку у присутності потерпілого так і не був проведений, зобов'язав слідчого, яким здійснюється досудове розслідування у кримінальному провадженні провести у розумний строк допит свідків у присутності потерпілого [8].

Іншим є підхід у справі № 761/1124/22, де прокурором відмовлено у задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових). Слідчим суддею було прийнято рішення скасувати постанову та зобов'язати уповноваженого прокурора, що здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням кримінального провадження повторно розглянути клопотання адвоката про проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні та задовольнити його або винести вмотивовану постанову відповідно до вимог ст. 110 КПК України та зауважень, викладених в ухвалі слідчого судді [9].

Однак, виходячи з аналізу наявної судової практики, зазначаємо, що подібні рішення є винятковими, тому частіше за все потерпілий вимушений докладати чималих зусиль для забезпечення своїх прав та тривалий час «ходити по колу»: слідчий, прокурор, слідчий суддя.

Таким чином, зважаючи на аналіз практики національних судів за результатами дослідження, встановлюємо, що наразі права потерпілого до процедури досудового розслідування не забезпечені достатніми юридичними гарантіями. Про це свідчить плюралізм застосування норм кримінального процесуального законодавства. Слідчий суддя наділений правом судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, водночас обмежений у своїх повноваженнях щодо забезпечення припинення протиправних дій чи бездіяльності з боку процесуальних осіб, уповноважених на здійснення досудового розслідування.

Цю позицію закріплює Постанова Верховного суду Касаційного кримінального суду у справі № 522/7836/21. Слідчий суддя, розглянувши скаргу та керуючись п. 3 ч. 2 ст. 307 КПК України, мав право зобов'язати слідчого вчинити певну дію відповідно до вимог кримінального процесуального закону, однак при цьому не втручаючись у межі його повноважень у кримінальному провадженні. Всупереч цим же нормам КПК України слідчий суддя зобов'язав слідчого вчинити конкретні дії (залучити особу як потерпілого кримінального провадження та вручити їй пам'ятку про процесуальні права та обов'язки, допитати її), чим втрутився в процесуальні повноваження слідчого [10].

Аналогічно зазначено в Постанові Верховного суду Касаційного кримінального суду у справі № 405/680/22: слідчий суддя не може постановляти ухвалу про зобов'язання слідчого, дізнавача чи прокурора прийняти процесуальне рішення. У разі оскарження процесуальної дії або її нездійснення слідчий суддя має повноваження зобов'язати припинити таку дію або її здійснити, однак не має повноважень скасовувати процесуальну дію, що вже відбулася. Слідчий суддя, який зобов'язав слідчого, дізнавача чи прокурора прийняти конкретне процесуальне рішення, втручається у сферу повноважень цих осіб і фактично бере участь у діяльності сторони обвинувачення всупереч своїй ролі в провадженні (ч. 3 ст. 22 КПК України) [11].

За результатами дослідження встановлено, що наразі механізм забезпечення судового контролю за дотриманням прав учасників кримінального провадження, зокрема потерпілих, є неефективним. На думку більшості суддів місцевих загальних судів, одним з головних чинників зниження ефективності судового контролю під час досудового розслідування є відсутність реальної можливості слідчому судді реагувати на порушення прав людини. З огляду на значимість права, гарантованого ст. 6 ЄКПЛ щодо справедливого судового розгляду, і загальне конституційне положення про те, що права та свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, не можна виступати проти надання слідчому судді реальної та дієвої можливості реагувати на виявлені під час здійснення своїх повноважень порушень прав особи та загальних гарантій прав людини [12].

Так, задля врегулювання зазначеного питання пропонується внести зміни до кримінального процесуального законодавства та дозволити слідчому судді постановляти рішення, якими зобов'язувати представників органів досудового розслідування та прокурора вчиняти конкретні процесуальні дії задля забезпечення прав потерпілих та підвищення ефективності досудового розслідування.

Список використаних джерел

1. Застосування судами Конституції України: доктрина і практика / О. Водянніков, О. Гришук, В. Лемак та ін. ; упоряд.: А. Єзеров, Д. Терлецький. Київ : ВАІТЕ, 2022. 604 с.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
3. Конституція України : прийнята на 5-й сесії Верховної ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 32. Ст. 141.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
5. Про практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органу досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування : Узагальнення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VRR00212>.
6. Ухвала слідчого судді Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 12 травня 2022 р., справа № 202/7300/21. URL: <http://reyestr.court.ua./Review104350962>.
7. Ухвала слідчого судді Самарського районного суду м. Дніпропетровська від 22 вересня 2022 р., справа № 206/2638/22. URL: <http://reyestr.court.ua./Review106393380>.
8. Ухвала слідчого судді Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 29 серпня 2022 р., справа № 202/4707/22. URL: <http://reyestr.court.ua./Review>.
9. Ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва від 26 липня 2022 р., справа № 761/1124/22. URL: <http://reyestr.court.ua./Review106554917>.
10. Ухвала Касаційного кримінального суду від 1 грудня 2022 р., справа № 522/7836/21. URL: <http://reyestr.court.ua./Review106387469>.
11. Ухвала Касаційного кримінального суду від 14 лютого 2023 року, справа № 405/680/22. URL: <http://reyestr.court.ua./Review109075175>.
12. Шаповалова І., Рогальська В. Застосування практики Європейського суду з прав людини слідчим суддею місцевого загального суду під час здійснення судового контролю : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 274 с.
13. Шаренко С. Розгляд слідчим суддею скарг на рішення, дії чи бездіяльність дізнавача, слідчого або прокурора. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 247–253.

Надійшла до редакції 03.12.2024

References

1. Zastosuvannya sudamy Konstytutsiyi Ukrainy: doktryna i praktyka [Application of courts of the Constitution of Ukraine: doctrine and practice] O. Vodyannikov, O. Hryshchuk, V. Lemak ta in. ; uporyad.: A. Yezerov, D. Terlets'kyi. Kyiv : VAITE, 2022. 604 p. [in Ukr.]
2. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) vid 04.11.1950 [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with Protocols) dated 04.11.1950]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. [in Ukr.]
3. Konstytutsiya Ukrainy [Constitution of Ukraine] : pryynyata na 5-y sesiyi Verkhovnoyi rady Ukrainy 28 chervnya 1996 r. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. 1996. № 32, art. 141. [in Ukr.]
4. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 [Criminal Procedure Code of Ukraine from 13.04.2012]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13, art. 88. [in Ukr.]
5. Uzahal'ennya Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z roz•hlyadu tsyvil'nykh i kryminal'nykh sprav “Pro praktyku roz•hlyadu skarh na rishennya, diyi chy bezdiyal'nist' orhanu dosudovoho rozsliduvannya chy prokurora pid chas dosudovoho rozsliduvannya” [Generalization of the High Specialized Court of Ukraine from the consideration of civil and criminal cases “On the practice of considering complaints against decisions, actions or inaction of pre-trial investigation bodies or the prosecutor during pre-trial investigation”]. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/VRR00212>. [in Ukr.]
6. Ukhvala slidchoho suddi Industrial'noho rayonnogo sudu m. Dnipropetrovs'ka vid 12 travnya 2022 r., sprava №202/7300/21 [Resolution of the Investigating Judge of the Industrialnyy District Court of Dnipropetrovsk dated May 12, 2022, Case No. 202/7300/21]. URL: Retrieved from <http://reyestr.court.ua/Review104350962>. [in Ukr.]

7. Ukhvala slidchoho suddi Samars'koho raïonnoho sudu m. Dnipropetrovs'ka vid 22 veresnya 2022 r., sprava №206/2638/22 [Resolution of the Investigating Judge of the Samarskyi District Court of Dnipropetrovsk dated September 22, 2022, Case No. 206/2638/22]. Retrieved from <http://reyestr.court.ua/Review106393380>. [in Ukr.]

8. Ukhvala slidchoho suddi Industrial'noho raïonnoho sudu m. Dnipropetrovs'ka vid 29 serpnia 2022 r., sprava №202/4707/22 [Resolution of the investigating judge of the Industrialnyi District Court of Dnipropetrovsk dated August 29, 2022, case No. 202/4707/22]. Retrieved from <http://reyestr.court.ua/Review>. [in Ukr.]

9. Ukhvala slidchoho suddi Shevchenkivs'koho raïonnoho sudu m. Kyieva vid 26 lypnia 2022 r., sprava №761/1124/22 [Resolution of the investigating judge of the Shevchenkivskyi District Court of Kyiv dated July 26, 2022, case No. 761/1124/22]. Retrieved from <http://reyestr.court.ua/Review106554917>.

10. Ukhvala Kasatsiïnoho kryminal'noho sudu vid 01 hrudnia 2022 roku, sprava № 522/7836/21 [Resolution of the Cassation Criminal Court dated December 1, 2022, case No. 522/7836/21]. Retrieved from <http://reyestr.court.ua/Review106387469>.

11. Ukhvala Kasatsiïnoho kryminal'noho sudu vid 14 lyutoho 2023 roku, sprava № 405/680/22 [Resolution of the Criminal Court of Cassation dated February 14, 2023, case No. 405/680/22]. Retrieved from <http://reyestr.court.ua/Review109075175>.

12. Shapovalova, I., & Rohal's'ka, V. (2020). Zastosuvannya praktyky Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny slidchym suddeyu mistsevoho zahal'noho sudu pid chas zdiysnennya sudovoho kontrolyu [Application of the practice of the European Court of Human Rights by the investigating judge of a local general court during the exercise of judicial control]: monohraf. Odesa : Vydavnychy dim "Hel'vetyka". 274 s.

13. Sharenko, S. (2020). Roz'hlyad slidchym suddeyu skarh na rishennya, diyi chy bezdiyal'nist' diznavacha, slidchoho abo prokurora. Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo. № 11, pp. 247–253.

ABSTRACT

Lyudmyla Slyusar. Features of providing by the investigating judge the right of victims to an effective means of legal protection during the pre-trial investigation.

The article deals with study of the possibilities of realization by the victim of the right to an effective means of legal protection during the pre-trial investigation and the effectiveness of the exercise of the powers of the investigating judge during the consideration of complaints about the decisions, actions or inaction of the pre-trial investigation bodies or the prosecutor to realize the victim's procedural rights and perform procedural duties.

Research of scientific literature, personal experience of the author, analysis of law enforcement practice and conducting a research survey among practicing lawyers in the field of criminal procedural law made it possible to assert that today there are problems of regulatory support and practice of exercising the powers of an investigating judge when considering complaints about decisions, actions or inaction of pre-trial investigation bodies and the prosecutor's office that require scientific study. It is concluded that it is necessary to amend the criminal procedural legislation and allow the investigating judge to make decisions that oblige representatives of pre-trial investigation bodies and the prosecutor to take specific procedural actions to ensure the rights of victims and increase the effectiveness of pre-trial investigation.

Key words: *investigative judge, appeal, victim, procedural rights of the victim, effective remedy, decision, action or inaction of the investigator, investigator, prosecutor, pre-trial investigation.*